

Емпіричне дослідження рівнів розвитку особистісного потенціалу вчителів початкових класів

І. А. Гуменюк

Кафедра психології управління Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти», м. Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: mk.humenyuk@gmail.com

Paper received 04.11.21; Accepted for publication 18.11.21.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2021-259IX101-14>

Анотація. У статті наведено результати дослідження рівнів особистісного потенціалу вчителів початкових класів. Представлено загальну стратегію дослідження рівнів особистісного потенціалу вчителів початкових класів. Охарактеризовано діагностичні засоби вивчення рівнів досліджуваного феномена та його складових. Здійснено аналіз результатів діагностики, в якій брало участь 176 педагогів. За результатами констатувального етапу експерименту виявлено переважно середній рівень особистісного потенціалу вчителів початкових класів і його складових. Встановлено, що рівень особистісного потенціалу вчителів початкових класів на сучасному етапі потребує розвитку.

Ключові слова: потенціал, особистісний потенціал учителя початкових класів, мотиваційно-пізнавальний компонент, емоційно-оцінний компонент, конативний компонент.

Вступ. Останнім часом кардинальні зміни у сфері освіти зумовлюють не лише модифікацію змісту, функцій освітньої галузі, але й спонукають до розширення досліджень особистісного потенціалу вчителів початкових класів. Адже педагог є ключовою фігурою освітнього середовища, супроводжує дитину у процесі вибору траєкторії особистісного розвитку. Цікавість до знань в учнів з'являється за умови наявності інтересу до матеріалу у самого вчителя. Проте, не завжди вчителі початкових класів готові до реалізації своїх особистісних ресурсів у професійній діяльності, що обумовлено відсутністю належної уваги до особистісного і професійного становлення педагога в умовах змін. Крім того, доволі часто вчителям бракує здатності до самореалізації, самоактуалізації, що є важливою умовою розкриття особистісних внутрішніх резервів. Тому проблема особистісного потенціалу вчителів початкової школи у сучасних умовах залишається відкритою і потребує розробки нових технологій дослідження.

Короткий огляд публікацій з теми. Проблема особистісного потенціалу стала предметом дослідження широкого кола науковців, що сприяло виокремленню різних підходів щодо тлумачення змісту досліджуваного феномена.

У працях учених акмеологічного підходу (А. Деркач [4] та ін.) особистісний потенціал розглядається як накопичувальні ресурси, спрямовані особистістю до реалізації цілей. Науковці діяльнісно-смыслового підходу (А. Москальова [8] та ін.) зосереджують увагу на властивості особистості, яка обумовлює здатність особи виходити за рамки стійких моделей життєдіяльності, зберігаючи стабільність смислових орієнтацій, діяльності. Фахівці гуманістичного підходу (О. Бондарчук [3] та ін.) вважають, що особистісний потенціал – це вроджені можливості людини, які слід застосовувати в умовах природного розвитку під час конструктивної реалізації. Науковці системного підходу (С. Кузьміна [7] та ін.) особистісний потенціал визначають як систему якостей, що складають основу особистісного розвитку, забезпечують відповідний рівень досягнень у діяльності. З позиції дослідників адаптаційного підходу (І. Безмертна [1] та ін.) особистісний потенціал

розглянуто як взаємопов'язані психологічні особливості, які визначають ефективність адаптації, ймовірність збереження здоров'я. У працях дослідників особистісно-орієнтованого підходу (І. Бех [2] та ін.) особистісний потенціал – це сукупність особистісних якостей, що сприяють особистісному зростанню, інтеграції. Представники транскультурального підходу (Н. Пезешкіан [10] та ін.) особистісний потенціал розуміють як мобілізуючі ресурси, які ґрунтуються на досвіді, цінностях, уявленнях і сприяють створенню енергії для пристосування, досягнення цілей.

Аналіз психологічної літератури надав можливість ознайомитися з дослідженнями (А. Костилова [9], А. Москальова [8], Р. Овчарова [9] та ін.), присвяченими проблемі особистісного потенціалу вчителя. Науковці зауважують, що особистісний потенціал вчителя допомагає педагогу у професійній діяльності, ґрунтуючись на гуманістичних смислах, цінностях, зберігати ефективність праці, стабільність смислових орієнтацій під тиском змінних зовнішніх умов. Автори вважають, що особистісний потенціал педагога, перш за все, визначає позитивну особистісну властивість, яка відповідає за ефективну саморегуляцію професійної діяльності [9].

А. Москальова зазначає, що особистісний потенціал учителя – це складне, багатоаспектне новоутворення, яке полягає в активізації внутрішніх ресурсів та зовнішніх умов щодо сприяння розвитку учнів. Завдяки особистісному потенціалу педагог здатний проявляти себе автономним, саморегульованим суб'єктом активності, що здійснює цілеспрямовані зміни у зовнішньому світі, поєднує стійкість до зовнішніх обставин, гнучке реагування на будь-які зміни [8].

До того ж, учені виокремлюють складові особистісного потенціалу вчителя. Так, О. Євтихов визначає компоненти досліджуваного явища: особистісно-професійні якості (самоврядність, наполегливість, самостійність); лідерські здібності (здатність впливати на людей, уміння комунікувати); інтелектуальні якості (високий інтелект, гнучкість розуму); соціально-орієнтовані якості (емпатія, здатність адаптуватися); волев'язні якості (рішучість, впевненість у собі); творчі яко-

сті (схильність до інновацій, оригінальність мислення); емоційна зрілість (стресостійкість, уміння управляти своїми станами) [5]. У дослідженнях А. Москальової особистісний потенціал учителя складається з таких компонентів: когнітивний (здатність до пізнавально-аналітичної діяльності в умовах змін); афективний (спроможність долати стресові стани); поведінковий (вміння ефективно налагоджувати міжособистісні контакти) компоненти [8].

Підтримуючи погляди представників транскультурального підходу (І. Кириллов [6], Н. Пезешкіан [10] та ін.), вважаємо, що особистісний потенціал учителя початкових класів – це інтегральне сполучення мобілізуючих резервів особистості педагога, яке, спираючись на досвід, життєві установки, цінності, смислові орієнтації, сприяє акумуляції енергії для досягнення життєвих цілей, особистісного сенсу, подолання труднощів, реалізації педагогічної діяльності в умовах трансформацій.

До структури особистісного потенціалу вчителя початкових класів нами віднесено такі компоненти: мотиваційно-пізнавальний, емоційно-оцінний, конативний.

Мотиваційно-пізнавальний компонент характеризується як сукупність загальних, спеціальних знань, спрямованих на усвідомлення значущості, потреб у розкритті внутрішніх резервів. Містить компонент такі показники: мотивація до успіху, потреба досягнути мету, загальний світогляд, пізнавально-аналітичні здібності.

Емоційно-оцінний компонент визначає сукупність емоційних станів, ставлень до себе, змінних умов. Компонент складається з таких показників: стресостійкість, самооцінка, ставлення до змін.

Конативний компонент виступає як готовність до застосування мобілізаційних, адаптивних сил в умовах трансформацій. Компонент включає такі показники: здатність до саморозвитку, адаптивність, комунікативність, креативність.

Науковці проблему особистісного потенціалу вчителя початкових класів детально досліджували з позиції теоретичних основ. У пріоритеті залишається питання діагностики рівня особистісного потенціалу вчителя початкових класів на сучасному етапі з метою використання отриманих результатів у процесі розвитку досліджуваного явища.

Мета: дослідити рівень розвитку особистісного потенціалу вчителів початкових класів та його складових.

Матеріали і методи. Для реалізації мети нами було здійснено емпіричне дослідження, в якому брало участь 176 учителів початкових класів, які працюють у школах міста Кривого Рогу. Експеримент здійснювався впродовж 2020 року.

Дослідження рівня особистісного потенціалу вчителів початкових класів передбачало застосування валідних, надійних діагностичних методик, результати яких дозволяють отримати якісні, кількісні матеріали. Задля вивчення рівнів складових особистісного потенціалу вчителів початкових класів було застосовано такі психодіагностичні методики:

- мотиваційно-пізнавальна складова – методика «Мотивація до успіху», методика «Мотивація азарту», Вісбаденський опитувальник до методу позитивної

психотерапії та сімейної психотерапії (WIPPF), методика визначення загальних розумових здібностей;

- емоційно-оцінна складова – методика визначення стресостійкості і соціальної адаптації Холмса і Раге, методика «Самооцінка особистості», опитувальник «Визначення нервово-психічної напруги» Т.Немчин;

- конативна складова – анкета «Виявлення здібностей педагогів до саморозвитку», багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність», методика виявлення й оцінки комунікативних і організаторських схильностей, тест «Діагностика творчого потенціалу та креативності».

Статистична обробка результатів діагностики з якісною інтерпретацією і змістовим узагальненням здійснювалася за допомогою методів математико-статистичної обробки даних із застосуванням програми SPSS.

Результати та їх обговорення. Аналіз результатів рівня розвитку складових особистісного потенціалу вчителів початкових класів надав можливість визначити високий, середній, низький рівні досліджуваного феномена.

Рівень мотиваційно-пізнавальної складової особистісного потенціалу вчителів початкових класів проаналізовано на основі дослідження рівня показників: мотивація до успіху, потреба досягнути мету, загальний світогляд, пізнавально-аналітичні здібності.

Мотивація до успіху вчителів розвинена таким чином: більшість респондентів належать до групи з середнім (56,8 %) та низьким (29,6 %) рівнями. Лише 13,6 % досліджуваних належать до високого рівня мотивації до успіху.

Недостатній рівень і потреби досягнути мету в учителів, адже 15,9 % опитаних мають високий рівень; 50,5 % респондентів належать до середнього рівня; 33,6 % досліджуваних мають низький рівень розвитку потреби досягнути мету.

Рівень загального світогляду вчителів розвинений таким чином: більшість респондентів належать до групи з середнім рівнем (47,1 %), до низького рівня належать 31,8 % досліджуваних, 21,1 % респондент має високий рівень загального світогляду.

Крім того, було визначено рівень пізнавально-аналітичних здібностей. Більшість учителів мають середній рівень розвитку зазначеного показника (48,8 %), низький рівень мають 27,4 % опитаних, 23,8 % учителів мають високий рівень розвитку пізнавально-аналітичних здібностей.

Результати дослідження рівня мотиваційно-пізнавальної складової показали про недостатню її розвиненість: більшість учителів мають середній (50,8 %), третя частина (30,6 %) – низький рівень розвитку складової, 18,6 % вчителів мають високий рівень мотиваційно-пізнавальної складової особистісного потенціалу (табл.1).

Рівень емоційно-оцінної складової особистісного потенціалу вчителів початкових класів аналізувався на основі вивчення рівня таких показників: стресостійкість, самооцінка, ставлення до змін.

Стресостійкість учителів початкових класів розвинена таким чином: більшість респондентів належать до групи з середнім (53,9 %) та низьким (31,4 %) рівнями; 14,7 % респондентів належать до високого рівня

стресостійкості.

Недостатньо розвинений рівень самооцінки вчителів, оскільки 18,8 % опитаних мають високий рівень, 56,3 % респондентів належать до середнього рівня, 24,9 % досліджуваних мають низький рівень самооцінки.

Рівень ставлення до змін розвинений таким чином: більшість респондентів віднесено до групи з середнім рівнем (43,2 %), до низького рівня належать 43,7 % досліджуваних, 13,1 % респондентів мають високий рівень ставлення до змін.

Таблиця 1. Рівні розвитку особистісного потенціалу вчителів початкових класів та його складових (у %)

Особистісний потенціал вчителів початкових класів та його складових	Рівні особистісного потенціалу вчителів початкових класів (кількість досліджуваних, у %)		
	Високий	Середній	Низький
Мотиваційно-пізнавальна складова	18,6	50,8	30,6
Емоційно-оцінна складова	15,5	51,2	33,3
Конативна складова	20,5	54,8	24,7
Особистісний потенціал учителів початкових класів	18,2	52,3	29,5

Як видно із табл. 1, загалом, рівень емоційно-оцінної складової особистісного потенціалу вчителів початкових класів розвинений недостатньо, адже найбільша кількість учителів належать до середнього рівня (51,2 %), з низьким рівнем – 33,3 % опитаних і лише 15,5 % педагогів мають високий рівень розвитку складової.

Рівень конативної складової особистісного потенціалу вчителів початкових класів вивчався на основі дослідження рівня показників: здатність до саморозвитку, адаптивність, комунікативність, креативність.

Здатність до саморозвитку вчителів розвинена таким чином: більшість респондентів належать до групи з середнім (56,3 %) і низьким (32,9 %) рівнями, 10,8 % досліджуваних належать до високого рівня здатності до саморозвитку.

Рівень адаптивності також розвинений недостатньо, адже лише 15,9 % опитаних мають високий рівень, 48,3% респондентів належать до середнього рівня, 35,8 % досліджуваних мають низький рівень адаптивності.

Комунікативність учителів розвинена таким чином: більшість респондентів належать до групи з середнім рівнем (57,9 %), до низького рівня належать 14,3 % досліджуваних, 27,8 % респондентів мають високий рівень комунікативності.

До того ж, було визначено рівень креативності педагогів. Більшість учителів мають середній рівень креативності (56,8 %), низький рівень мають 15,9 % опитаних та 27,3 % учителів мають високий рівень креативності.

Результати дослідження рівня конативної складової показали, що половина респондентів мають середній рівень сформованості (54,8 %), п'ята частина досліджуваних (20,5 %) належать до групи з високим рівнем

складової, майже третя частина педагогів (24,7 %) мають низький рівень (табл. 1).

У табл. 1, зазначено результати загального рівня розвитку особистісного потенціалу вчителів початкових класів, який виявився недостатньо сформованим, оскільки більше половини педагогів увійшли в групу із середнім рівнем (52,3 %), третя частина респондентів належать до групи з низьким рівнем особистісного потенціалу (29,5 %) і лише п'ята частина вчителів (18,2 %) мають високий рівень досліджуваного феномена.

У цілому результати дослідження рівня розвитку особистісного потенціалу вчителів початкових класів на сучасному етапі вказують на те, що наявність у педагогів пізнавально-аналітичних здібностей, загального світогляду, креативності, комунікативності не забезпечують учителям позитивного ставлення до змін, адаптивності, стресостійкості, здатності до саморозвитку, оскільки у досліджуваних слабо розвинена мотивація до успіху, а потреба досягнути мету не є пріоритетною.

Висновки. Отже, представлено дослідження надало можливість визначити сутність, структуру особистісного потенціалу вчителів початкових класів, яка складається з мотиваційно-пізнавальної, емоційно-оцінної, конативної складової. Підібрано діагностичні методики вивчення рівня особистісного потенціалу вчителів початкових класів і його складових. За результатами констатувального етапу експерименту виявлено недостатній рівень, переважно середній, розвитку складових досліджуваного явища. Встановлено, що рівень особистісного потенціалу вчителів початкових класів на сучасному етапі потребує розвитку. Тому перспективи дослідження полягають у розробці технології розвитку особистісного потенціалу вчителів початкових класів в умовах трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безсмертна І. С., Демид О. А. Особистісний потенціал як чинник адаптації в умовах дослідження сучасного середовища // SWORLD. 2013. № 20 (1). С. 56–58.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 1: Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. 280 с.
3. Бондарчук О. І. Психологічна підготовка керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін: гуманістично-ціннісний підхід // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. 2014. Т. 1. Вип. 121. С. 38–43.
4. Деркач А., Зазыкин В. Акмеология: учебное пособие. СПб.: Питер, 2003. 256 с.
5. Евтихов О. В. Социально-психологическая модель развития лидерского потенциала руководителя // Психопедagogика в правоохранительных органах. 2012. № 4(51). С. 3–6.
6. Кириллов И. Позитивная психотерапия: базовый курс. Москва, 2019. 328 с.
7. Кузьмина С. В., Власихина Н. В. Развитие личностного потенциала студента с позиции компетентностного подхода // Вестник Нижегородского государственного университета им. Н.И. Лобачевского. 2013. №3 (1). С.26–32.

8. Москальова А. С. Психологічні особливості особистісного потенціалу подолання професійних криз керівниками загальноосвітніх навчальних закладів // Вісник післядипломної освіти. 2016. Вип. 2. С. 61-75.
9. Овчарова Р. В., Костылева А. А. Влияние личностного потенциала педагога на диалог в педагогическом общении.

- Курган: Изд-во Курганского государственного университета, 2012. 128 с.
10. Пезешкиан Н., Пезешкиан Х. Позитивная психотерапия – транскультуральный и междисциплинарный подход // Обозрение психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева. 1993. № 4. С. 63-77.

REFERENCE

1. Bezsmertna I. S., Demy'd O. A. Osoby'stisny`j potencial yak chy`nny`k adaptaciji v umovax doslidzhennya suchasnogo seredovy`shha [Personal potential as a factor of adaptation in the study of the modern environment] SWORLD. 2013. № 20 (1). S. 56–58.
2. Bex I. D. Vy`xovannya osoby`stosti: u 2 kn. [Education of personality: in 2 books] Ky`yiv: Ly`bid`, 2003. Kn. 1: Osoby`stisno-orientovany`j pidxid: teorety`ko-texnologichni zasady`. 280 s.
3. Bondarchuk O. I. Psy`xologichna pidgotovka kerivny`kiv osvithnix organizacij do diyal`nosti v umovax zmin: gumanisty`chno-cinnisny`j pidxid [Psychological training of heads of educational organizations to work in conditions of change: a humanistic-value approach] Visny`k Chernigivs`kogo nacional`nogo pedagogichnogo universy`tetu. 2014. T. 1. Vy`p. 121. S. 38–43.
4. Derkach A., Zazykin V. Akmeologija: uchebnoe posobie [Acmeology: a tutorial] SPb.: Piter, 2003. 256 s.
5. Evtihov O. V. Social'no-psihologicheskaja model' razvitija liderskogo potenciala rukovoditelja [Socio-psychological model of development of the leader's leadership potential] Psihopedagogika v pravoohranitel'nyh organah. 2012. № 4(51). S. 3-6/
6. Kirillov I. Pozitivnaja psihoterapija: bazovyj kurs [Positive psychotherapy: basic course] Moskva, 2019. 328 s.
7. Kuz'mina S. V., Vlasihina N. V. Razvitie lichnostnogo potenciala studenta s pozicii kompetentnostnogo podhoda [Development of the student's personal potential from the perspective of a competence-based approach] Vestnik Nizhegorodskogo gosuniversiteta im. N.I. Lobachevskogo. 2013. №3 (1). S.26-32.
8. Moskal`ova A. S. Psy`xologichni osoby`vosti osoby`stisnogo potencialu podolannya profesijny`x kry`z kerivny`kamy` zagal`noosvitnix navchal`ny`x zakladiv [psychological features of personal potential for overcoming professional crises by heads of secondary schools] Visny`k pislyady`plomnoyi osvity`. 2016. Vy`p. 2. S. 61-75.
9. Ovcharova R. V., Kostyleva A. A. Vlijanie lichnostnogo potenciala pedagoga na dialog v pedagogicheskom obshhenii [Influence of the teacher's personal potential on the dialogue in pedagogical communication] Kurgan: Izd-vo Kurganskogo gosudarstvennogo universiteta, 2012. 128 s.
10. Pezeshkian N., Pezeshkian H. Pozitivnaja psihoterapija – transkul`tural'nyj i mezhdisciplinarnyj pohod [Positive psychotherapy - a transcultural and interdisciplinary approach] Obozrenie psihiatrii i medicinskoj psihologii im. V. M. Behтерева. 1993. № 4. S. 63-77.

An empirical study of the development levels of the personal potential of primary school teachers

I. A. Humenyuk

Abstract. The article presents the results of a study of the levels of personal potential of primary school teachers. The general strategy of research of the levels of personal potential of primary school teachers is presented. The diagnostic tools for studying the levels of the studied phenomenon and its components are characterized. The analysis of the diagnostic results was carried out, in which 176 teachers participated. Based on the results of the ascertaining stage of the experiment, it was revealed mainly the average level of the personal potential of primary school teachers and its components. It has been established that the level of personal potential of primary school teachers at the present stage needs development.

Keywords: *potential, personal potential of a primary school teacher, motivational and cognitive component, emotional and evaluative component, conative component.*